

MARCIN RAU

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

MILLENNIALSI, GEN Z I ANDRAGOGIKA: EMPIRYCZNE SPOJRZENIE NA PARADYGMAT KSZTAŁCENIA PRAWNICZEGO W POLSCE

1. WSTĘP

1.1. KONTEKST BADANIA

Kształcenie prawnicze w Polsce od lat stanowi istotny element rozwoju kapitału społecznego, a w szczególności elit prawniczych kształtujących kulturę prawną kraju. Jednak w polskiej nauce wciąż brak wystarczającej refleksji nad samym procesem edukacji prawniczej, zwłaszcza w obszarze socjologii prawa i pedagogiki akademickiej¹. Czyżby z jednej strony pokutowało przekonanie o niezmienności kanonu wiedzy prawniczej, a z drugiej – lekceważono dynamikę zmian w sposobie pozyskiwania informacji? W ostatnich dwudziestu latach obserwujemy gwałtowną transformację dostępu do wiedzy: lawinowy rozwój nowych technologii, wirtualnych bibliotek, baz danych online oraz algorytmów sztucznej inteligencji, radykalnie zmienił warunki, w jakich studenci przyswajają wiedzę². Przejście z dokumentów papierowych na zasoby cyfrowe w chmurze, a także nieograniczony dostęp do informacji

¹ A. CZARNOTA, M. PAŹDZIORA, M. STAMBULSKI, *Nużąca konieczność. Powody podjęcia i ocena studiów prawniczych na WPAA UW*, Wrocław 2017, s. 7.

² D. GOLDSWORTHY, *The Future of Legal Education in the 21st Century*, «The Adelaide Law Review» 41.1/2020, s. 243-265.

w czasie rzeczywistym wymuszają przededefiniowanie nie tylko zakresu kompetencji prawniczych przekazywanych studentom, lecz także metod dydaktycznych.

W literaturze przedmiotu dotyczącej edukacji prawniczej pojawia się coraz więcej głosów krytycznych wobec tradycyjnego modelu kształcenia skoncentrowanego na wykładzie dogmatycznym. Zwłaszcza wyniki badań Czarnoty, Paździora i Stambulskiego³ unaoczniają, że dla sporej grupy studentów prawo staje się „nużącą koniecznością”, zaś monotonia programów studiów nierzadko prowadzi do bezrefleksyjnej nauki i braku zaangażowania. Wspomniani autorzy podkreślają, że sektor akademicki w Polsce nadal faworyzuje model nauczania o charakterze dogmatycznym, sprzyjając wytwarzaniu „uległego” prawnika naukowca⁴. Taka postawa, koncentrująca się na biernym przyswajaniu przepisów i ich wykładni, jest niewystarczająca, ponieważ korporacje prawnicze oczekują od aplikantów nie tylko znajomości przepisów, lecz także kreatywnego podejścia do praktycznych problemów. Ceni się tam myślenie projektowe oraz umiejętność sprawnego „ubrania” argumentów prawnych w formę perswazji i retoryki. Miarą sukcesu staje się zaś skuteczne stosowanie prawa w celu osiągnięcia pożądanych rezultatów, co wymaga od studenta kompetencji wykraczających poza zapamiętywanie skodyfikowanych norm. Nasuwa się zatem pytanie, czy polskie uczelnie prawnicze są gotowe, by sprostać tym wymaganiom. Jeśli przyszli prawnicy mają odnaleźć się w realiach nowoczesnego obrotu prawnego, konieczna wydaje się ewolucja (a może rewolucja?) w paradygmacie edukacyjnym. W tym miejscu do dyskursu wkraczają badania nad konkretnymi potrzebami i preferencjami studentów z najmłodszych roczników, czyli Generacji Z oraz Millenialsów jako grupy porównawczej.

1.2. MOTYWACJA I CELE ARTYKUŁU

Z perspektywy socjologii prawa nie bez znaczenia jest analiza, w jaki sposób zmienia się w czasie profil studenta prawa. Obecne roczniki – zwłaszcza urodzone po roku 2005 – wychowują się już w realiach

³ A. CZARNOTA, M. PAŹDZIORA, M. STAMBULSKI, *Nużąca konieczność...*, s. 14.

⁴ A. CZARNOTA, M. PAŹDZIORA, M. STAMBULSKI, *Ukryty program w edukacji prawniczej*, «Krytyka Prawa» 10.2/2018, s. 96-113.

skrajnie odmiennych od tych, które charakteryzowały system edukacji jeszcze dwie dekady temu. Z tego powodu, mimo rosnącej liczby publikacji na temat szeroko rozumianej edukacji prawniczej, wciąż istnieje luka badawcza dotycząca empirycznych badań preferencji edukacyjnych i zawodowych obecnych studentów⁵. Dotychczasowe analizy zazwyczaj nie uwzględniają specyfiki pokoleniowej – różnic między Gen Z a Millenialsami – a także nie starają się połączyć perspektywy socjologiczno-pedagogicznej z analizą konkretnych metod dydaktycznych i zainteresowań przedmiotowych. Stąd też celem niniejszego artykułu jest wypełnienie owej luki poprzez skoncentrowanie się na wybranej grupie – studentach IV roku prawa, w latach 2020-2024. Główna teza zakłada, że współczesny student, zwłaszcza należący do Generacji Z, w odmienny sposób postrzega nie tylko wymarzony zawód prawniczy, lecz także kieruje się innymi motywacjami w wyborze specjalizacji lub przedmiotów fakultatywnych. Ponadto, według założeń niniejszego opracowania, kluczowym elementem efektywnego kształcenia staje się dostosowanie metod dydaktycznych do potrzeb współczesnych dorosłych uczniów – w myśl koncepcji andragogiki⁶. Odpowiednia aktywizacja, symulacje, zajęcia projektowe czy praca oparta na realnych przypadkach mają za zadanie nie tylko wyposażać przyszłych prawników w wiedzę teoretyczną, lecz także rozwinąć ich kompetencje społeczne.

1.3. ZAKRES I PYTANIA BADAWCZE

W ramach niniejszej analizy podjęto próbę odpowiedzi na trzy kluczowe pytania badawcze:

1. Jakie zawody prawnicze są najczęściej wskazywane przez studentów IV roku prawa z pokolenia Z oraz Millenialsów?
2. Jakie gałęzie prawa oraz przedmioty akademickie są uznawane za interesujące, a które za nieciekawe? Czy występują wyraźne różnice pokoleniowe (Gen Z vs. Millenials), płciowe (kobiety

⁵ Badanie Studenci prawa w Polsce. Edycja 2024, ELSA, <https://kirp.pl/wp-content/uploads/2024/07/Badanie-Studenci-Prawa-w-Polsce-Edycja-2024.pdf> [dostęp 25 maja 2025 r.].

⁶ M.S. KNOWLES, *Andragogy: Adult learning theory in perspective*, «Community College Review» 5.3/1978, s. 9-20.

vs. mężczyźni) bądź związane z trybem studiów (stacjonarne vs. niestacjonarne)?

3. Które metody dydaktyczne są przez studentów oceniane najwyżej, a które najmniej efektywnie?

Odpowiedzi na powyższe kwestie stanowią główną oś niniejszego artykułu. W dalszych częściach pracy zostanie omówiona zarówno specyfika metodologiczna przeprowadzonego badania ankietowego, jak i najważniejsze wyniki empiryczne odnoszące się do kluczowych tematów: motywacji zawodowych, zainteresowań prawniczych oraz preferencji dydaktycznych studentów prawa. W zakończeniu dokonana zostanie próba interpretacji uzyskanych wyników w świetle współczesnych teorii socjologii prawa i andragogiki, a także sformułowane zostaną postulaty dotyczące zmiany sposobu nauczania prawa w Polsce.

2. PRZEGLĄD LITERATURY

2.1. SOCJOLOGIA PRAWA, EDUKACJA PRAWNICZA I ANDRAGOGIKA

Dyskusja nad stanem edukacji prawniczej w Polsce od lat przyciąga uwagę badaczy z różnych dziedzin – począwszy od socjologii, przez pedagogikę, aż po nauki kognitywne. Coraz częściej pojawia się również perspektywa uwzględniająca specyfikę nowych pokoleń studiujących prawo. Czy dotychczasowy model – oparty na intensywnej nauce pamięciowej, dominacji wykładu *ex cathedra* i późniejszym przenoszeniu tej wiedzy na grunt aplikacji prawniczych – wystarcza do kształcenia kompetentnych, a zarazem innowacyjnych prawników? W literaturze zwraca się uwagę na pokoleniowy wymiar wyzwań, przed jakimi stają współczesne uniwersytety. Mirosław Sadowski diagnozuje, że obecne metody nauczania są nadmiernie teoretyczne i nie przystają do wymagań najmłodszych pokoleń⁷. Przede wszystkim brakuje w nich elementu praktyczności i kreatywności, kluczowych dla osób dorastających w dobie szybkiego przepływu informacji, cyfrowych innowacji i mobilnej

⁷ M.M. SADOWSKI, *Millennial Academics, and Gen Z Students: How the Generational Change Will Affect Legal Education*, «Forum Prawnicze» 62.6/2020, s. 24-39.

komunikacji⁸. Choć Sadowski postuluje wprowadzenie między innymi większego zaangażowania nowych technologii czy rozbudowy ćwiczeń z zakresu myślenia krytycznego, to jednak sam autor nie przedstawił empirycznego uzasadnienia swoich wniosków. Warto zatem zapytać, w jakim stopniu koncepcje te sprawdziłyby się w realnych warunkach polskich wydziałów prawa. Podobną ocenę sytuacji – choć z odmiennym naciskiem – przedstawia Tomasz Braun, który zastanawia się, czy głównym celem edukacji prawniczej powinno być kształcenie „techników prawa”, czy może jednak kreowanie elit zdolnych współkształtować kulturę prawną, gospodarkę i wartości etyczne⁹. Skłania się on ku koncepcji solidnej bazy teoretycznej, jednak – jak można odczytać między wierszami – w praktyce zakłada kontynuację modelu pamięciowego przyswajania przepisów, co nieuchronnie rodzi wątpliwości co do dostosowania studiów do współczesnych realiów. Z jednej strony Braun słusznie zauważa, że system dwustopniowy (studia plus aplikacja) nie zawsze odpowiada na potrzeby praktyki, jednak z drugiej strony nie proponuje konkretnych metod dydaktycznych wpisujących się w założenia nowoczesnej andragogiki ani nie pokazuje, jak w praktyce przełamać tradycyjną dominację wiedzy podawczej. O doniosłości problemu nadmiernej teoretyczności studiów prawniczych oraz niedostatku umiejętności praktycznych i krytycznych przekonują wcześniej wspomniani Czarnota, Paździora i Stambulski. Przywołane przez nich dane wskazują, że ponad 70% studentów Uniwersytetu Wrocławskiego uważa zajęcia za zbyt teoretyczne i przesyczone nauką pamięciową, a prawie 60% twierdzi, iż egzaminy nie weryfikują realnych kompetencji niezbędnych w zawodzie prawnika¹⁰. Co szczególnie istotne, aż 33% badanych deklaruje, że studia nie przygotowują w sposób praktyczny do wykonywania zawodu. Autorzy zauważają, że dydaktyka na polskich wydziałach prawa nadal koncentruje się na wykładach i przekazywaniu wiedzy w sposób pasywny, sprzyjając jedynie doraźnej, „egzaminacyjnej” motywacji do uczenia się. Z ich perspektywy kluczem do przewyciężenia tej

⁸ *Ibidem*, s. 25.

⁹ T. BRAUN, *Uwagi o studiach prawniczych i aplikacjach z perspektywy współczesnych oczekiwań rynku*, «Krytyka Prawa» 10.3/2018, s. 159-177.

¹⁰ A. CZARNOTA, M. PAŹDZIORA, M. STAMBULSKI, *Nużęca konieczność...*, s. 45.

„nużącej konieczności” byłoby ograniczenie nauczania pamięciowego i większe zorientowanie na metody aktywizujące – między innymi zadania projektowe, warsztaty i dialog między studentem a wykładowcą¹¹. Warto podkreślić, że choć publikacja ta powstała na gruncie badań przeprowadzonych we Wrocławiu w 2017 r., to stan rzeczy nie uległ zasadniczej poprawie nawet osiem lat później. Jak pokażą wyniki niniejszego opracowania, przeprowadzonego w Warszawie w latach 2020-2024, odczucia kolejnych roczników studentów są w gruncie rzeczy bardzo zbliżone. Czy to oznacza, że postulowana w literaturze zmiana metod i treści kształcenia wciąż napotyka istotne bariery organizacyjne, mentalne bądź instytucjonalne? Z punktu widzenia pedagogiki akademickiej szczególnie wartościowe mogą być koncepcje uczenia się dorosłych, rozwijane w ramach andragogiki. Malcolm Knowles wskazuje, że uczący się dorośli (a takimi są w dużej mierze studenci prawa) oczekują praktycznego, samoświadomego oraz celowego podejścia do edukacji¹². Model ten można wzbogacić o założenia uczenia się przez doświadczenie Davida Kolba, wedle którego cykl edukacyjny obejmuje cztery etapy: konkretne doświadczenie, refleksję, konceptualizację oraz aktywne eksperymentowanie¹³. Czy obecnie wykorzystywane metody na kierunku prawo – w zdecydowanej większości przypadków ograniczające się do wykładu teoretycznego i sprawdzianów testowych – umożliwiają studentom przejście przez pełen cykl Kolba? Można zaryzykować stwierdzenie, że w tej formule wielu studentów pozostaje na etapie biernego przyswajania treści, co rzadko prowadzi do głębokiego rozwoju kompetencji praktycznych.

W nowej rzeczywistości technologicznej, w której dorastali przedstawiciele Gen Z, zmienia się także sposób przyswajania wiedzy, motywacja do uczenia się i oczekiwania wobec studiów. Generacja Z wychowała się w czasach powszechnego dostępu do Internetu i stałej obecności mediów społecznościowych. Dla nich wiedza jest znacznie bardziej dostępna, a rola wykładowcy – z klasycznego „mistrza” – coraz częściej powinna

¹¹ *Ibidem*.

¹² M.S. KNOWLES, *op. cit.*, s. 11.

¹³ D.A. KOLB, *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*, New Jersey 2014, s. 21-37.

ewoluować w kierunku „mentora”. Z kolei Millennialsi, choć również nierzadko posługują się technologią w sposób naturalny, w okresie ich dorastania transformacja cyfrowa nie była jeszcze tak mocno zaawansowana. Prowadzi to do interesującego porównania stylów uczenia się obu pokoleń, zwłaszcza na poziomie studiów prawniczych, które tradycyjnie opierały się na papierowej literaturze i pracy pamięciowej. Zarysowane powyżej zagadnienia podkreślają, że temat edukacji prawniczej w kontekście pokolenia Z oraz Millennialów jest w polskiej literaturze stosunkowo słabo rozwinięty. Istniejące badania (choć wartościowe pod względem diagnozy) często nie podejmują systematycznej i empirycznie ugruntowanej analizy tego, jak zmiany pokoleniowe wpływają na preferencje i postawy studentów. Dlatego niniejszy artykuł ma na celu wypełnienie tej luki, dostarczając nie tylko opisowych, lecz także praktycznych rekomendacji dla wykładowców i decydentów kształtujących programy studiów prawniczych.

3. METODOLOGIA

3.1. OPIS PRÓBY BADAWCZEJ

Podstawą analiz stała się grupa N=440 studentów IV roku prawa, badanych na przestrzeni pięciu lat (2020-2024). Rekrutacja uczestników przebiegała w sposób ciągły – w każdym roku zapraszano do udziału studentów kończących czwarty rok studiów. Dzięki temu zachowano względnie reprezentatywną strukturę w odniesieniu do głównych cech demograficznych i akademickich, charakterystycznych dla Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego (UKSW) w Warszawie. Zdecydowaną większość próby (356 osób) stanowili przedstawiciele pokolenia Z (osoby urodzone w latach 1997-2003), natomiast pozostałą część (84 osoby) – Millennialsi (1980-1996¹⁴). Choć liczebność Millennialów jest wyraźnie

¹⁴ W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że Pokolenie Z to osoby urodzone między drugą połową lat 90. a końcem pierwszej dekady XXI wieku. Zgodnie z wytycznymi Pew Research Center za rok graniczny uznaje się 1996. Zob. szerzej M. DIMOCK, *Defining generations: Where Millennials end and Generation Z begins*, <https://www.pewresearch.com>.

niższa, grupa ta służy przede wszystkim za punkt odniesienia, pozwalając zdiagnozować ewentualne różnice pokoleniowe. Jeśli chodzi o strukturę płci, w badaniu wzięło udział 290 kobiet i 150 mężczyzn. Takie proporcje odzwierciedlają nie tylko tendencję obserwowaną na wydziałach prawa w całym kraju, lecz także faktyczny rozkład płci na UKSW w analizowanym okresie. Spośród badanych 285 osób studiowało w trybie stacjonarnym, zaś 155 – w niestacjonarnym. Rozróżnienie to stanowiło istotny komponent projektu badawczego, gdyż istnieją przesłanki wskazujące, że studenci niestacjonarni często łączą naukę z pracą zawodową lub innymi obowiązkami, co może wpływać na ich preferencje dotyczące sposobu kształcenia. Choć ankietowani pochodzili z różnych regionów Polski, w analizach nie wzięto pod uwagę miejsca zamieszkania, ponieważ ten czynnik nie wpływa znacząco na odpowiedzi związane z motywacjami zawodowymi czy metodami dydaktycznymi.

3.2. NARZĘDZIA I PROCEDURA BADAWCZA

Ankiety zostały przeprowadzone anonimowo, w formie online przy użyciu Google Forms. Struktura kwestionariusza pozostawała taka sama w każdej z pięciu fal badania (2020, 2021, 2022, 2023, 2024), co umożliwiało przeprowadzenie analiz porównawczych w czasie. Pytania miały charakter:

- półotwarty (przy wyborze zawodu prawniczego student mógł zaznaczyć jedną z proponowanych opcji lub dodać własne stanowisko);
- jednokrotnego wyboru (w szczególności skale zainteresowania konkretnymi przedmiotami akademickimi);
- wielokrotnego wyboru (w zakresie preferowanych metod dydaktycznych, gdzie respondent mógł wskazać kilka form aktywności najbardziej dla niego atrakcyjnych).

Badanie zostało osadzone w paradygmacie *empirical legal studies* (ELS), postulującym weryfikację twierdzeń dotyczących prawa i praktyki prawniczej przy użyciu metod ilościowych i jakościowych. Założono, że kształcenie prawników stanowi proces społecznie uwarunkowany,

a zatem wymaga analizy zarówno zmiennych demograficznych (pokolenie, płeć, tryb studiów), jak i preferencji dydaktycznych. Charakterystyka pokoleniowa opiera się na koncepcji Jean Twenge: Generacja Z to cyfrowi tubylcy charakteryzujący się wysokim poziomem samoorganizacji i potrzebą natychmiastowego feedbacku, zaś Millenialsi są określani mianem cyfrowych imigrantów, częściej wykazujących orientację na stabilność i bezpieczeństwo zawodowe¹⁵. W interpretacji wyników zastosowano te ramy teoretyczne, jednak nadrzędną rolę przyznano danym empirycznym, zgodnie z rygiem ELS, a nie stereotypowym wyobrażeniom pokoleniowym.

Zebrane dane poddano analizie opisowej, skoncentrowanej na prezentacji rozkładu procentowego odpowiedzi w odniesieniu do kluczowych kwestii: preferowanych zawodów prawniczych, interesujących (lub nie) przedmiotów, a także metod dydaktycznych uznawanych za szczególnie efektywne. Dla zwiększenia czytelności wyników posłużono się wykresami ukazującymi zarówno dane ogólne, jak i podział według pokolenia (Gen Z vs. Millenialsi), płci (kobiety vs. mężczyźni), trybu studiów (stacjonarne vs. niestacjonarne). Nie przeprowadzono natomiast rozbudowanych testów statystycznych (jak test chi-kwadrat dla zmiennych kategorycznych), uznając, że głównym celem badania jest opisowa charakterystyka tendencji i postaw.

4. WYNIKI BADANIA

4.1. MOTYWACJA DO STUDIOWANIA – WYMARZONY ZAWÓD PRAWNICZY

W badaniu poproszono respondentów o wskazanie zawodu prawniczego (bądź innego), który – w ich przekonaniu – chcieliby wykonywać w przyszłości, gdyby wszelkie okoliczności potoczyły się pomyślnie. W kwestionariuszu znalazły się najbardziej typowe profesje prawnicze, a także możliwość wyboru pracy w korporacji, administracji, służbach mundurowych czy wykonywania zawodu nieprawniczego. Poniżej

¹⁵ R. BALON, *An Explanation of Generations and Generational Changes*, «Academic Psychiatry» 48/2024, s. 280-282.

zaprezentowano główne tendencje, uwzględniając podziały na płeć, przynależność pokoleniową oraz tryb studiów.

Na poziomie ogólnym (porównując wyniki wszystkich pięciu fal z lat 2020-2024) największą popularnością cieszy się adwokatura bądź radcostwo prawne (wahania od 34% w 2020 r. do 48% w 2023 r.). Na kolejnych miejscach plasują się zawody: sędzia (9-18%), prokurator (8-17%) oraz notariusz (5-11%). Niewielki, ale wciąż zauważalny odsetek badanych deklaruje, że ich wymarzony zawód jest w ogóle niezwiązany bezpośrednio z prawem (7-12% w zależności od roku). Sygnał ten może wskazywać na fakt, że część studentów traktuje studia prawnicze jako swego rodzaju „uniwersalne” wykształcenie, umożliwiające sprawne poruszanie się w świecie biznesu, lecz niekoniecznie chęć w przyszłości świadczyć typowe usługi prawnicze (patrz wykres 1).

Kobiety nieznacznie częściej wybierają ścieżkę adwokata/radcy prawnego (46% vs. 43% mężczyzn). Równocześnie wśród kobiet pojawia się nieco wyższy odsetek osób chcących zostać prokuratorem (12%) oraz notariuszem (10%). Mężczyźni częściej wskazują zawód nieprawniczy (11%) i sędziego (13% vs. 11%). Choć różnice te nie są bardzo duże, mogą wynikać z odmiennych wyobrażeń o prestiżu i codzienności pracy w poszczególnych zawodach. Na przykład zawód notariusza bywa postrzegany jako bardziej „stabilny” i kojarzony z precyzją oraz dbałością o detale – cechami stereotypowo przypisywanymi kobietom (patrz wykres 2).

Najbardziej zauważalne różnice pokoleniowe wynikają z porównania deklaracji Generacji Z i Millenialsów. Gen Z wyraźnie stawia na adwokaturę/radcostwo (47%), co może świadczyć o chęci większej samodzielności zawodowej bądź przekonaniu o atrakcyjności i różnorodności prowadzonych spraw (zarówno w kancelariach indywidualnych, jak i korporacyjnych). Millenialsi wybierają ten zawód rzadziej (33%), natomiast częściej wskazują prokuraturę (20% vs. 10% u Gen Z) oraz pracę w administracji (14% vs. 2%). Można przypuszczać, że pewna część Millenialsów ceni stabilizację i przewidywalność płynącą z zatrudnienia w sektorze publicznym. Interesujący jest również fakt, że wśród Millenialsów znacznie mniejszą popularność (tylko 8%) osiąga zawód sędziego, co może sugerować, iż ta ścieżka kariery nie jest szczególnie

atrakcyjna z uwagi na toczący się w Polsce polityczny spór o sądownictwo. Gen Z częściej dopuszcza taki wariant (13%), choć wciąż ustępuje on daleko adwokaturze (patrz wykres 3).

Niewielkie zróżnicowanie w wyborach widać także ze względu na tryb studiów. Pokazuje to choćby ogólna tendencja do wyboru zawodu adwokata/radcy (45% i 46%), notariusza (8% i 9%) czy pracy w korporacji (7% i 8%). Różnicę dostrzec można w przypadku zawodu prokuratora (14% vs. 10%) i pracy w administracji (6% vs. 3%). Można hipotetycznie założyć, że studenci niestacjonarni, nierzadko łączący studia z pracą, poszukują ścieżek bardziej przewidywalnych (z perspektywy formalnej lub organizacyjnej), co może odpowiadać modelowi stabilnych stanowisk w sektorze publicznym (patrz wykres 4).

Przedstawione wyżej deklaracje studentów sugerują, że najważniejszym czynnikiem kształtującym wybór zawodu pozostaje prestiż i perspektywy zarobkowe, które w świadomości ankietowanych najmocniej łączą się z zawodem adwokata bądź radcy prawnego. Choć sędzia, prokurator czy notariusz także kojarzą się z wysokim statusem, to jednak procedury prowadzące do objęcia tych stanowisk są znacznie bardziej uzależnione od czynników zewnętrznych. Również aspekt ekonomiczny odgrywa niemałą rolę. Według respondentów perspektywa większej autonomii i potencjalnie wyższych zysków z własnej praktyki może być czynnikiem motywującym do wyboru adwokatury lub radcostwa. Nie bez znaczenia jest też rosnące znaczenie obsługi prawnej w biznesie – stąd liczna grupa studentów wskazuje (w dalszej kolejności) chęć zatrudnienia „w korporacji”. Z kolei w przypadku studentów niestacjonarnych część respondentów zaznacza, że stabilność zatrudnienia w organach publicznych stanowi dużą zachętę do rozważenia pozycji prokuratora, urzędnika administracji czy nawet pracy w służbach mundurowych. Część z nich już obecnie pracuje w instytucjach państwowych i kontynuowanie kariery w sektorze publicznym bywa dla nich naturalną konsekwencją dotychczasowych doświadczeń. Wszystko to potwierdza, że wybór ścieżki zawodowej nie jest tylko kwestią *stricte* prawniczych preferencji – to raczej wypadkowa czynników ekonomicznych, prestiżowych, a także indywidualnych wyobrażeń o roli prawnika we współczesnym społeczeństwie.

4.2. ZAINTERESOWANIA PRAWNICZE

Analiza preferencji dotyczących dziedzin prawa stanowi drugi istotny wymiar przeprowadzonych badań. Zadane respondentom pytanie brzmiało: *Jakie są Twoje prawnicze zainteresowania?*, przy czym udostępniono im trzy warianty odpowiedzi:

- „Bardzo mnie interesuje” (3),
- „Średnio mnie interesuje” (1),
- „W ogóle mnie nie interesuje” (0).

Zsumowane wskazania dla poszczególnych przedmiotów przełożono następnie na średni wynik punktowy (im wyższa wartość, tym wyższe zainteresowanie) (patrz wykres 5).

Analiza trendów z pięciu fal badania (2020-2024) ukazuje wysoką stabilność wyników. Pomimo drobnych wahań pierwsza czwórka przedmiotów (prawo karne, cywilne, procedura karna, procedura cywilna) pozostaje niezmiennie na szczycie rankingu. Jak wskazywali Locke i Latham, studenci są bardziej zaangażowani w naukę, gdy dostrzegają bezpośrednie powiązanie materiału z osiągnięciem istotnego dla nich celu¹⁶. Przedmioty uznawane za mniej praktyczne – takie jak prawo administracyjne czy (w jeszcze większym stopniu) historia prawa – często nie spełniają warunku bezpośredniego zastosowania. Wielu studentów ma poczucie, że treści z zakresu administracji bądź historii prawa służą głównie zdaniu egzaminu, a nie przygotowaniu do realnych wyzwań w kancelarii lub na sali sądowej. To zjawisko można powiązać z efektem przydatności zawodowej, gdzie studenci chętniej angażują się w naukę przedmiotów bezpośrednio powiązanych z ich przyszłą specjalizacją¹⁷. Prawo administracyjne, choć nieodzowne w wielu dziedzinach (zarówno w sektorze publicznym, jak i w relacjach obywatel–administracja), wydaje się dość odległe od wyobrażeń na temat ekscytującej pracy prawnika w sprawach karnych lub cywilnych. Podobnie rzecz się ma z historią prawa, która wymaga opanowania obszernego materiału

¹⁶ E.A. LOCKE, G.P. LATHAM, *Work motivation and satisfaction: Light at the end of the tunnel*, «Psychological Science» 1.4/1990, s. 240-246.

¹⁷ J. BIGGS, *Aligning teaching and assessing to course objectives*, «Teaching and learning in higher education: New trends and innovations» 2.4/2003, s. 13-17.

faktograficznego i zrozumienia ewolucji instytucji prawnych. Studenci nierzadko postrzegają ją jako wtórną wobec współczesnych potrzeb zawodowych, nie widząc jasnego przełożenia historycznych realiów na współczesną praktykę procesową lub doradczą. W myśl pragmatyzmu edukacyjnego niełatwo jest uzasadnić taki przedmiot użytecznością w codziennym życiu zawodowym, zwłaszcza gdy prowadzone zajęcia polegają głównie na przekazie teoretycznym i zapamiętywaniu dat oraz łacińskich nazw. Brak wyraźnej perspektywy działania – a zatem możliwość wypróbowania reguł w praktyce – sprawia, że studenci mogą traktować historię prawa głównie jako „barierę egzaminacyjną” do pokonania, a nie jako obszar realnych kompetencji (patrz wykresy 6–8).

W kontekście popularności przedmiotów proceduralnych (postępowania karnego czy postępowania cywilnego), szczególnie wyraźnie ujawniają się założenia andragogiki oraz wspomnianego wcześniej pragmatyzmu edukacyjnego. Według tego nurtu nauka powinna koncentrować się na rzeczywistych problemach i dostarczać narzędzi przydatnych w codziennej praktyce zawodowej. Kiedy studenci w trakcie zajęć spotykają się z przykładowymi aktami spraw, uczą się sporządzania pism czy symulacji rozpraw, od razu mogą wyobrazić sobie ich zastosowanie w przyszłej pracy. W ten sposób spełniona zostaje podstawowa reguła andragogiki: osoba dorosła najlepiej przyswaja wiedzę wtedy, gdy dostrzega wyraźny związek między teorią a rozwiązywaniem konkretnych, namacalnych problemów.

Co ciekawe, różnice związane z płcią, generacją oraz trybem okazały się stosunkowo niewielkie. Choć zdarzały się drobne odchylenia (np. kobiety nieco częściej wskazywały większe zainteresowanie kryminologią, prawem i postępowaniem karnym, a mężczyźni przedmiotami związanymi z działalnością gospodarczą, tj. handlowe, gospodarcze, finansowe), to jednak ogólne tendencje pozostały spójne w całej badanej populacji. Na szczególną uwagę zasługuje kryminologia, która – choć jest wykładem monograficznym – uplasowała się niemal na szczycie rankingu, często *ex aequo* z prawem karnym. Z jednej strony można to tłumaczyć faktem, że prawo karne samo w sobie jest dziedziną atrakcyjną dla wielu osób wchodzących w świat prawniczy (aspekt moralny, emocjonalny). Z drugiej zaś – jej popularność może wynikać z jej silnej

obecności w kulturze masowej. Popularne w Polsce podcasty *true crime* oraz seriale i książki kryminalne sprawiają, że treści związane z przestępczością stają się bardzo emocjonujące.

4.3. PREFEROWANE METODY DYDAKTYCZNE

Postawione pytanie – „Jakich elementów dydaktycznych powinno być więcej?” – pozwoliło zidentyfikować najważniejsze oczekiwania studentów wobec procesu kształcenia. Respondenci mieli możliwość wielokrotnego wyboru spośród różnorodnych form dydaktycznych, takich jak pisanie pism procesowych, symulacje rozpraw sądowych, dyskusje i debaty na bieżące tematy, testy, podcasty czy gry edukacyjne typu Kahoot. Wyniki jednoznacznie wskazują, że studenci prawa najwyżej cenią metody o charakterze praktycznym, które umożliwiają rozwijanie konkretnych kompetencji zawodowych.

Zarówno w latach pandemii (2020-2021), jak i po powrocie do zajęć stacjonarnych (2022-2024) najczęściej głosów uzyskały pisanie pism procesowych oraz symulacje rozpraw sądowych. Studenci uznali te formy nauczania za najbliższe powiązane z rzeczywistością zawodową, co bezpośrednio koresponduje z założeniami teorii andragogiki, podkreślającej znaczenie samodzielności i praktyczności w procesie uczenia się dorosłych. Pisanie pism procesowych, jako metoda dydaktyczna, szczególnie dobrze wpisuje się w cykl uczenia się przez doświadczenie Kolba – od konkretnego zadania (np. przygotowanie wniosku do sądu) poprzez refleksję nad uzyskanym wynikiem, konceptualizację zasad formalnych, aż po zastosowanie zdobytych umiejętności w nowym kontekście. Symulacje rozpraw sądowych natomiast angażują emocje i wymagają zastosowania wiedzy w dynamicznie zmieniających się okolicznościach, co wzmacnia proces zapamiętywania i rozwija zdolności adaptacyjne. Z kolei dyskusje i debaty pozwalają studentom na swobodną wymianę argumentów, rozwijając kompetencje retoryczne i zdolność krytycznego myślenia. Te interaktywne formy zajęć są przeciwieństwem metod opartych na biernym przyswajaniu informacji, które – jak wynika z badań – są przez studentów oceniane najniżej. Szczególnie nisko plasują się testy i kolokwia, postrzegane jako mało angażujące i ograniczone do pamięciowego odtwarzania treści. Wyniki badania jasno pokazują, że

studenci oczekują od procesu kształcenia przede wszystkim praktyczności, aktywnego zaangażowania i możliwości bezpośredniego zastosowania zdobytej wiedzy. Tradycyjne testy czy kolokwia, pozbawione emocjonalnego zaangażowania i elementu refleksji, tracą na znaczeniu wobec metod umożliwiających interakcję i rozwijanie umiejętności analitycznych. Z punktu widzenia teorii edukacyjnych odpowiedzi studentów wskazują na potrzebę projektowania zajęć w taki sposób, by wywoływały one konkretne doświadczenia i umożliwiały refleksję nad praktycznym zastosowaniem prawa. Dlatego wdrożenie aktywizujących form nauczania, takich jak symulacje czy pisanie pism procesowych, stanowi kluczowy krok w kierunku nowoczesnej edukacji prawniczej, odpowiadającej potrzebom współczesnych studentów (patrz wykres 9).

5. PODSUMOWANIE

Przedstawione w niniejszym artykule wyniki badań wskazują, że studenci zarówno z pokolenia Z, jak i Millenialsi wykazują względnie zbliżone preferencje odnośnie do ścieżki zawodowej, najbardziej interesujących dziedzin prawa oraz metod dydaktycznych. Dane ankietowe pokazują dominującą skłonność do wyboru zawodu adwokata/radcy prawnego jako preferowanej ścieżki kariery, a co za tym idzie, za najciekawsze uznają te przedmioty, które pomogą im w codziennej praktyce (karne i cywilne, materialne i procesowe). Stabilność wyników na przestrzeni pięciu lat (2020-2024) sugeruje, że krytycznie oceniana przez studentów „nużąca konieczność” edukacji prawniczej wciąż pozostaje aktualnym wyzwaniem, choć badani częściej wyrażają pragmatyczne podejście do studiów i większą gotowość do aktywnego poszukiwania wiedzy. Jednocześnie liczne głosy krytyczne wobec systemu egzaminów testowych i pamięciowego zaliczania materiału wskazują, że tradycyjny model dydaktyki prawniczej nie w pełni odpowiada współczesnym potrzebom edukacyjnym pokolenia dorastającego w świecie smartfonów i aplikacji.

Choć badania przeprowadzono wśród studentów na UKSW w Warszawie, to uzyskane wyniki mogą być interpretowane w kontekście

innych polskich uczelni. Potwierdzają to zresztą wcześniejsze obserwacje z Wrocławia, które w wielu miejscach są zbieżne z danymi przedstawionymi w niniejszej pracy. Nie da się jednak wykluczyć pewnej specyfiki regionalnej bądź organizacyjnej, dlatego wnioskowanie uogólniające zaleca się prowadzić ostrożnie, uwzględniając konkretny kontekst funkcjonowania danego wydziału prawa.

Kluczowa implikacja płynąca z uzyskanych danych empirycznych sprowadza się do konieczności rewizji modelu kształcenia prawniczego w kierunku pełnej implementacji zasad andragogiki. Skoro zdecydowana większość badanych wskazała, że najwyżej ceni zajęcia oparte na praktycznym rozwiązywaniu problemów – pisanie pism procesowych, symulacje rozpraw, warsztaty typu *case study* – rodzi się pytanie, czy dalsze utrzymywanie dominacji wykładu transmisyjnego i testu pamięciowego jest pedagogicznie uzasadnione. Odpowiedź wydaje się oczywista: przyszłych prawników należy uczyć jak dorosłych, nie jak nastolatków. Andragogika, w ujęciu Knowlesa, podkreśla samosterowność, doświadczenie i orientację na zadanie. Jej podstawową maksymą jest stwierdzenie, że osoba dorosła uczy się najefektywniej wtedy, gdy dostrzega bezpośredni związek między treścią a rozwiązywaniem realnego problemu zawodowego¹⁸. Gdy student, pracując nad projektem pozwu, natychmiast widzi konsekwencje niewłaściwego sformułowania żądania lub braku umotywowania wniosku dowodowego, przechodzi przez pełny cykl uczenia się według Kolba: doświadcza, reflektuje, konceptualizuje i wreszcie ponownie stosuje zdobytą wiedzę¹⁹.

Reforma programu powinna zatem przewidywać systematyczne zwiększanie zajęć klinicznych – reprezentowanie klientów *pro bono*, mediacje prowadzone pod okiem tutorów, symulowane procesy w oparciu o autentyczne akta. Takie rozwiązania nie tylko budują kompetencje proceduralne, lecz także kształtują wrażliwość etyczną i społeczną odpowiedzialność zawodu, co pozostaje w pełnej zgodzie z pragmatyzmem edukacyjnym: edukacja ma sens, gdy służy rozwiązywaniu konkretnych

¹⁸ M.S. KNOWLES, *op. cit.*, s. 12.

¹⁹ D. KOLB, *op. cit.*, s. 28-29.

problemów wspólnoty²⁰. Wymaga to rezygnacji z testocentryzmu na rzecz oceniania autentycznych produktów pracy studenta: opinii prawnej, projektu pisma procesowego czy strategii dla klienta.

Rekomendowane zmiany są zatem pracochłonne i wymagają inwestycji organizacyjnych, lecz długoterminowo przełożą się na lepsze przygotowanie absolwentów do dynamicznego rynku usług prawnych, co współczesna andragogika uznaje za kluczowy miernik jakości kształcenia dorosłych.

Bez wątpienia zaprezentowane tu rezultaty badań w żadnej mierze nie wyczerpują w pełni omawianego tematu. W przyszłości należałoby rozwinąć przedstawioną analizę, uwzględniając metody badań jakościowych (np. wywiady pogłębione) z przedstawicielami zarówno Pokolenia Z, jak i Millenialsów. Pozwoliłoby to uzyskać pełniejszy wgląd w motywacje i oczekiwania studentów oraz zrozumieć, dlaczego część z nich wybiera konkretne ścieżki zawodowe. Warto także rozważyć przeprowadzenie badań porównawczych z innymi ośrodkami prawniczymi w Polsce i za granicą, by zbadać, czy omawiane wyzwania mają charakter lokalny, europejski czy stanowią zjawisko ponadnarodowe. Tego typu refleksja mogłaby wzbogacić dyskurs nad reformą kształcenia prawniczego, służąc jednocześnie za punkt odniesienia dla międzynarodowej wymiany dobrych praktyk.

MILLENNIALSI, GEN Z I ANDRAGOGIKA: EMPIRYCZNE SPOJRZENIE NA PARADYGMAT KSZTAŁCENIA PRAWNICZEGO W POLSCE

Streszczenie

Prezentowany artykuł ukazuje wyniki pięcioletnich badań ankietowych (2020-2024) przeprowadzonych wśród 440 studentów IV roku prawa na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Koncentruje się na preferencjach dotyczących wyboru zawodu prawniczego, najbardziej interesujących dziedzin prawa oraz metod dydaktycznych. Zestawienie deklaracji pokolenia Z (356 osób) i Millenialsów (84 osoby) unaocznia, że różnice między nimi pozostają stosunkowo niewielkie – obie grupy przedkładają ścieżki zapewniające większą elastyczność (advokatura, radcostwo) nad karierę w sektorze publicznym. Prawo karne

²⁰ J. BIGGS, *op. cit.*, s. 16.

i cywilne niezmiennie cieszą się popularnością dzięki poczuciu bezpośredniej przydatności w praktyce. Badani studenci wysoko oceniają metody aktywizujące, takie jak symulacje rozpraw i pisanie pism procesowych, wskazując na ich znacznie większą skuteczność niż testy czy kolokwia. W konkluzji artykułu proponuje rekomendacje dla wykładowców oparte na zasadach andragogiki i modelu uczenia się przez doświadczenie, akcentując potrzebę wprowadzania metod klinicznych już na wczesnym etapie kształcenia. Ograniczenia badania (m.in. skupienie się na jednej uczelni) nie przekreślają możliwości przeniesienia wniosków na szerszy kontekst polskiej edukacji prawniczej, co potwierdzają spójne wyniki badań z Wrocławia.

MILLENNIALS, GENERATION Z, AND ANDRAGOGY: AN EMPIRICAL EXAMINATION OF THE LEGAL EDUCATION PARADIGM IN POLAND

Summary

This article presents the findings of a five-year survey (2020–2024) conducted among 440 fourth-year law students at the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw. It focused on students' preferred legal professions, areas of interest, and the teaching methods used, comparing Generation Z (356 participants) with Millennials (84 participants). The results indicate only minor differences between these cohorts, as both prioritized career paths offering flexibility (private practice) over appointments in the public sector. Criminal and civil law continued to enjoy a high level of popularity throughout the period of the survey due to their immediate relevance for professional prospects. Participants consistently rated experiential and problem-based teaching methods —such as mock trials and drafting legal documents— as more effective than traditional examinations or oral tests. Drawing on adult learning principles and experiential learning theory, this study recommends the early introduction of clinical education methods in legal curricula. Although the project was limited to a single university, its findings are broadly consistent with those from other Polish studies, notably those conducted in Wrocław, suggesting a wider applicability of its conclusions for the Polish legal education context.

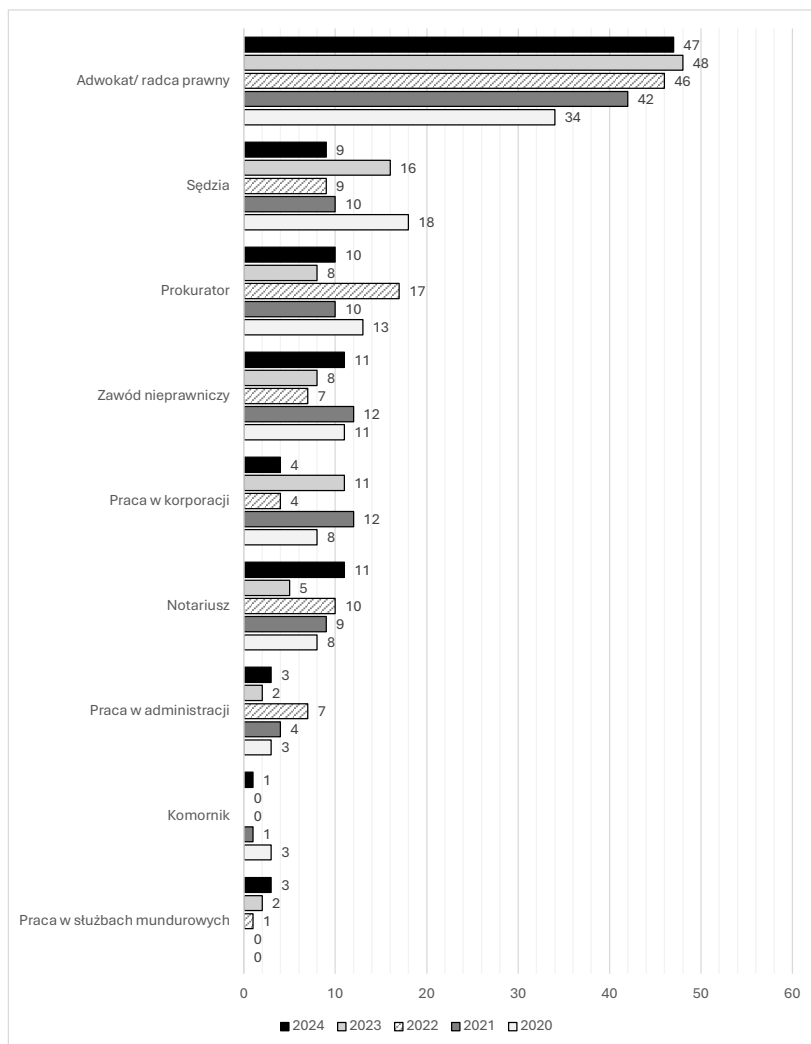
Słowa kluczowe: edukacja prawnicza; Generacja Z; Millenialsi; metody dydaktyczne; andragogika.

Keywords: legal education; Generation Z; Millennials; teaching methods; andragogy.

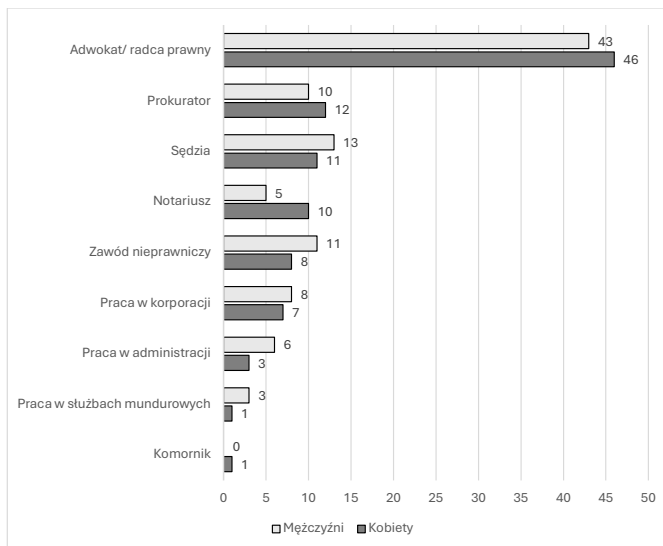
Literatura

- Badanie Studentów prawa w Polsce. Edycja 2024, ELSA, <https://kirp.pl/wp-content/uploads/2024/07/Badanie-Studentow-Prawa-w-Polsce-Edycja-2024.pdf>.
- BALON R., *An Explanation of Generations and Generational Changes*, «Academic Psychiatry» 48/2024, s. 280-282.
- BIGGS J., *Aligning teaching and assessing to course objectives*, «Teaching and learning in higher education: New trends and innovations» 2.4/2003, s. 13-17.
- BRAUN T., *Uwagi o studiach prawniczych i aplikacjach z perspektywy współczesnych oczekiwań rynku*, «Krytyka Prawa» 10.3/2018, s. 159-177.
- CZARNOTA A., PAŹDZIORA M., STAMBULSKI M., *Nużęca konieczność. Powody podjęcia i ocena studiów prawniczych na WPAE UWr*, Wrocław 2017, s. 7.
- CZARNOTA A., PAŹDZIORA M., STAMBULSKI M., *Ukryty program w edukacji prawniczej*, «Krytyka Prawa» 10.2/2018, s. 96-113.
- DIMOCK M., *Defining generations: Where Millennials end and Generation Z begins*, <https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/01/17/where-millennials-end-and-generation-z-begins/>.
- GOLDSWORTHY D., *The Future of Legal Education in the 21st Century*, «The Adelaide Law Review» 41.1/2020, s. 243-265.
- KNOWLES M.S., *Andragogy: Adult learning theory in perspective*, «Community College Review» 5.3/1978, s. 9-20.
- KOLB D.A., *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*, New Jersey 2014, s. 21-37.
- LOCKE E.A., LATHAM G.P., *Work motivation and satisfaction: Light at the end of the tunnel*, «Psychological Science» 1.4/1990, s. 240-246.
- SADOWSKI M.M., *Millennial Academics, and Gen Z Students: How the Generational Change Will Affect Legal Education*, «Forum Prawnicze» 62.6/2020, s. 24-39.

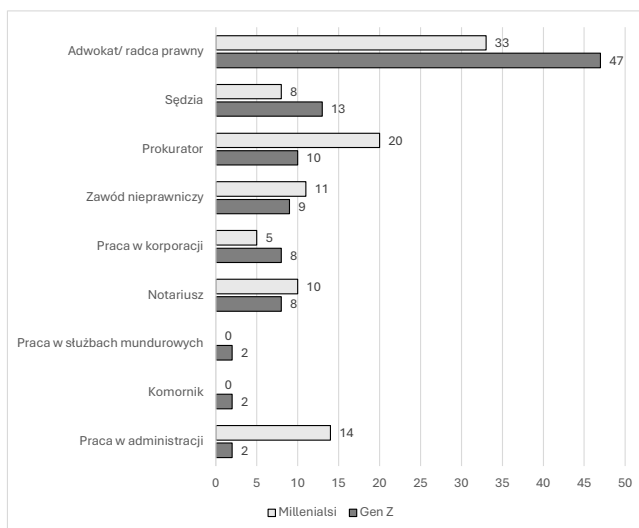
ZAŁĄCZNIK

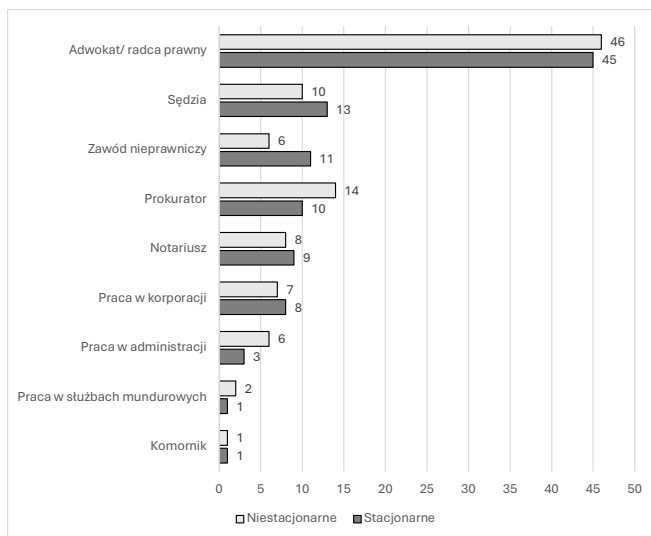
Wykres 1. Procentowe wyniki ogólne według lat

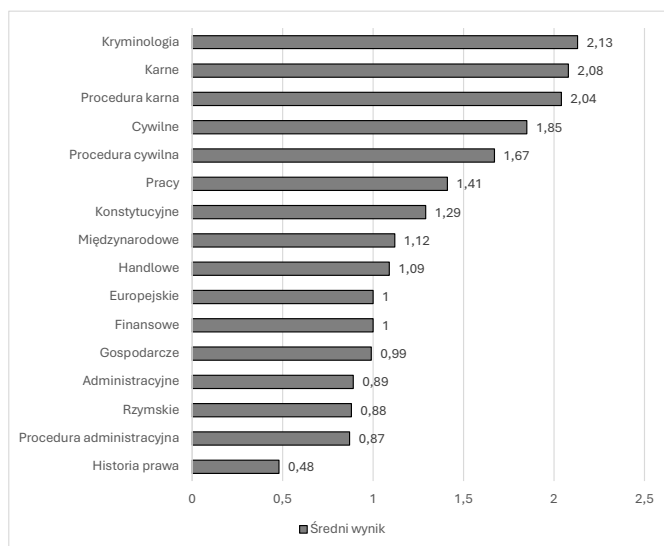
Wykres 2. Procentowy wynik mężczyzn i kobiet

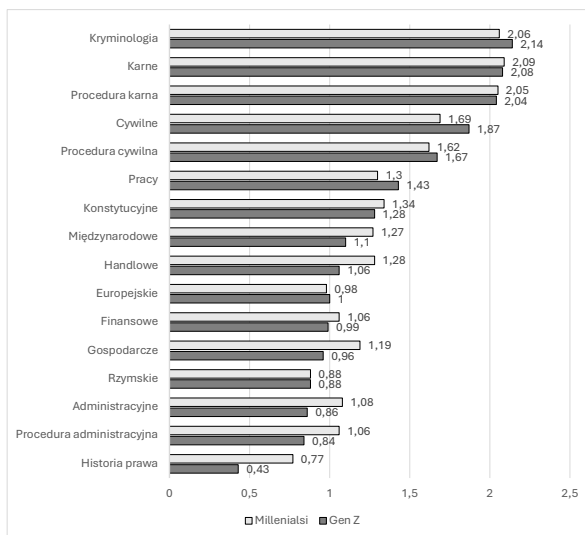
Wykres 3. Procentowy wynik Millenialsów i Gen Z

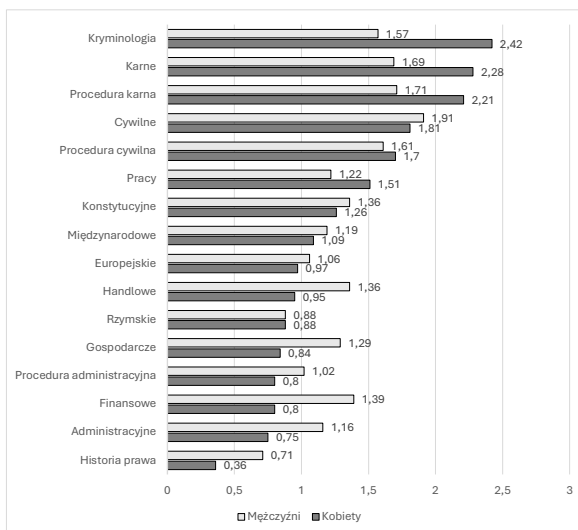
Wykres 4. Procentowy wynik według formy studiów

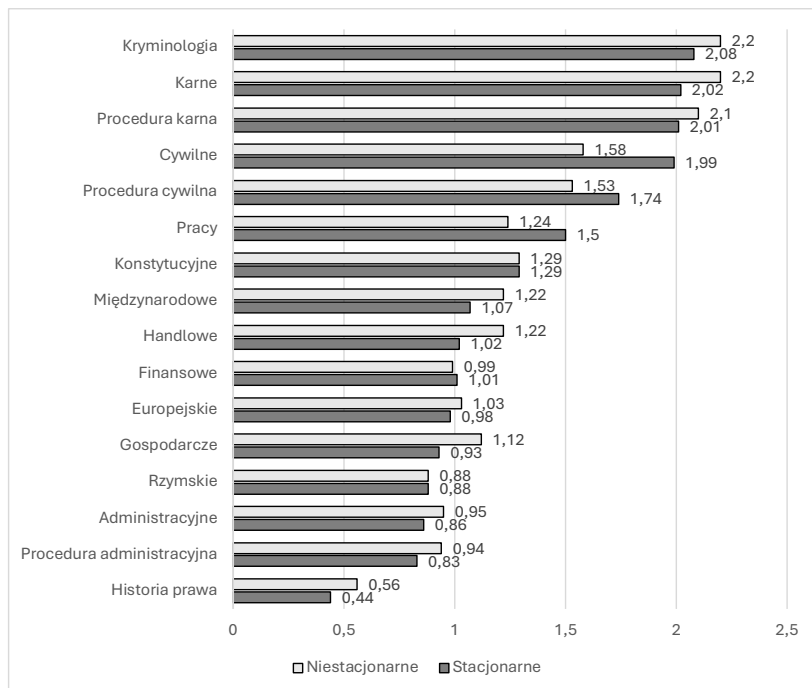
Wykres 5. Popularność ogólna na przestrzeni lat

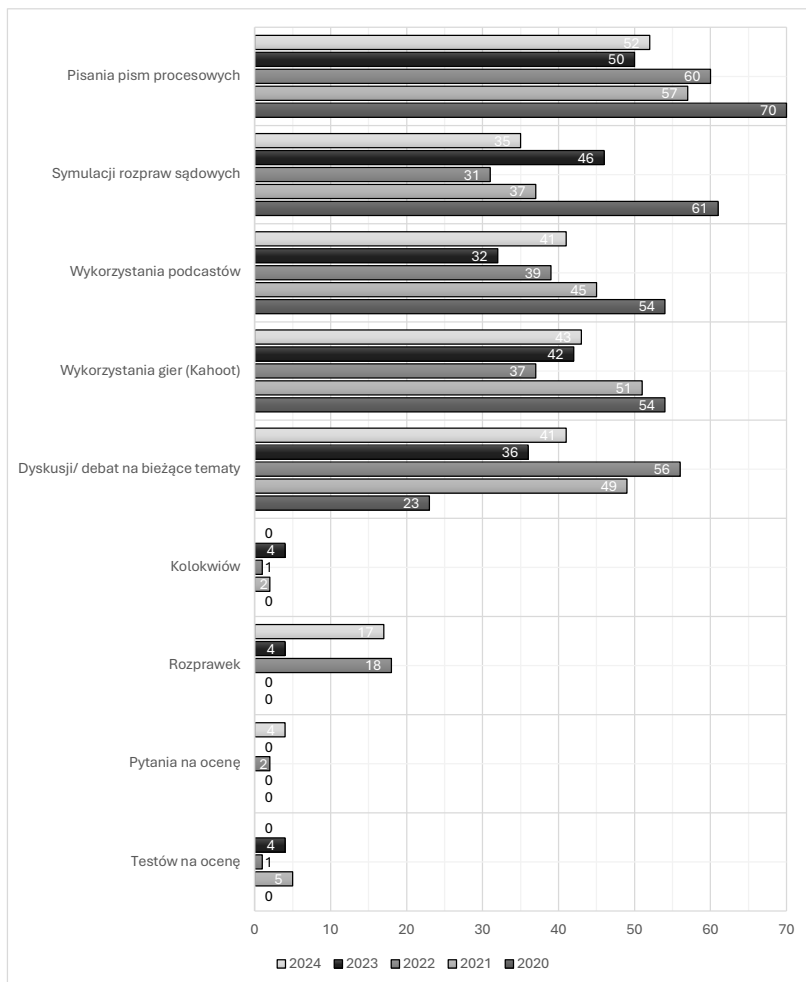
Wykres 6. Średnie wyniki Millenialsów i Gen Z

Wykres 7. Średnie wyniki mężczyzn i kobiet

Wykres 8. Średnie wyniki według formy studiów

**Wykres 9. Jakich form dydaktycznych powinno być więcej?
Procentowe wyniki ogólne według lat**